অধ্যায় ৮

ভাৰতীয় সঙ্গীতত তাল বা তালম্ আৰু ৰাগ বা ৰাগম্

0680CH08

উদ্দেশ্য:
উত্তৰ আৰু দক্ষিণ ভাৰতীয় শাস্ত্ৰীয় সংগীতত *ৰাগ* আৰু *তাল*ৰ ধাৰণাটো বুজি লোৱা।

হিন্দুস্তানী শাস্ত্ৰীয় সঙ্গীতত *তাল*

কেহৰ্ৱা তাল

Matra: 8 — *Tali*: on 1 *matra*
Vibhag: 2 — *Khali*: on 5 *matra*

Taal signs	X				0			
Matra	1	2	3	4	5	6	7	8
Bols	Dha	Ge	Na	Ti	Na	Ka	Dhin	Na

দাদ্ৰা তাল

Matra: 6 — *Tali*: on 1 *matra*
Vibhag: 2 — *Khali*: on 4 *matra*

Taal signs	X			0		
Matra	1	2	3	4	5	6
Bols	Dha	Dhin	Na	Dha	Tu	Na

তীন তাল

Matra: 16 — *Tali*: on 1, 5, 13 *matra*
Vibhag: 4 — *Khali*: on 9 *matra*

Taal signs	X				2				0				3			
Matra	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Bols	dha	dhin	dhin	dha	dha	dhin	dhin	dha	dha	tin	tin	ta	ta	dhin	dhin	dha

তুমি জানানে

হিন্দুস্তানী সংগীতত *তাল* প্ৰণালীত প্ৰথম মাত্ৰাটোক *সম্* বুলি কোৱা হয়।

© NCERT not to be republished

তুমি জানানে

মৃদঙ্গম বিশাৰদ সংগীত কলানিধি আৰু পদ্মভূষণ বঁটা প্ৰাপক পালঘাট মণি আইয়াৰে ১০ বছৰ বয়সত প্ৰথম বাদ্যপ্ৰদৰ্শন আগবঢ়াইছিল। তেওঁ তাঞ্জাৰুৰ শ্ৰী বৈদ্যনাথ আয়াৰৰ অধীনত প্ৰশিক্ষণ লৈছিল। মণি আইয়াৰে কেৱল ছন্দময় সঙ্গত প্ৰদান কৰাতকৈ মৃদঙ্গমত সাংগীতিক বাক্যাংশবোৰৰ সক্ৰিয়ভাৱে সমৰ্থন কৰাৰ ধাৰণাটো প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল। তেওঁ তেওঁৰ সময়ৰ অনেক আগশাৰীৰ শিল্পীৰ সৈতে সঙ্গত কৰিছিল। তেওঁৰ অনুৰাগীসকলেও তেওঁৰ তানি আৱৰ্তনম্ (একক) উপভোগ কৰিছিল। তেওঁৰ বহুতো শিক্ষাৰ্থী জনপ্ৰিয় বাদ্যশিল্পী হৈ উঠিছিল।

কৰ্ণাটিক সঙ্গীতত *তালম্*

কৰ্ণাটিক সঙ্গীতত, তালম্ লয় ৰাখিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। প্ৰত্যেক তালমৰ এক নিৰ্দিষ্ট সংখ্যক লয় আছে আৰু ইয়াৰ পুনৰাবৃত্তি কৰা হয়। ইয়াক তালম্ চক্ৰ বা আৱৰ্তনম্ এই নামেৰে জনা যায়। এটা তালমৰ অংশসমূহক অঙ্গম্ বুলি কোৱা হয় । তিনিটা অঙ্গম্ হৈছে :-

লঘু— এয়া হৈছে এটি তালি আৰু তাৰ পিছত আঙুলিৰে গণনা কৰা। ই ৩, ৪, ৫, ৭ বা ৯ লয়ৰ হ'ব পাৰে। তালৰ সংখ্যাৰ পিছত ইয়াক '|' এনেদৰে (উপলিপি হিচাপে) চিহ্নিত কৰা হয়।

যেতিয়া লঘুৰ তিনিটা তাল থাকে, আমি ইয়াক *তিস্ৰ জাতি* বুলি কোৱা হয় ।

যেতিয়া লঘুৰ চাৰিটা তাল থাকে, ইয়াক আমি কওঁ *চতুৰস্ৰ জাতি* বুলি।

যেতিয়া লঘুৰ পাঁচটা তাল থাকে, আমি ইয়াক খণ্ডা জাতি বোলোঁ।

যেতিয়া লঘুৰ সাতটা তাল থাকে, আমি ইয়াক বোলোঁ *মিশ্ৰ জাতি*।

যেতিয়া লঘুৰ নটা তাল থাকে, আমি ইয়াক কওঁ *সঙ্কীৰ্ণা জাতি* বুলি ।

দ্ৰুতম্— এয়া হৈছে হাতৰ ঢৌৰ পিছত দিয়া হাততালি। ইয়াৰ দুটা তাল আছে। ইয়াক 'O' হিচাপে চিহ্নিত কৰা হয়।

অনুদ্ৰুতম্— এয়া কেৱল এটা হাততালি। ইয়াৰ এটা তাল আৰু 'U' ৰে চিহ্নিত কৰা হয় তথা ওপৰোক্ত দুইটাৰ তুলনাত ইয়াক কম ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

চাওঁ আহা, তালত কেনেকৈ লঘু আৰু দ্ৰুতম ব্যৱহাৰ কৰা হয়-

ৰূপক তালম্— এই তালমত এটি দ্ৰুতমৰ পিছত এটি লঘু আছে । চতুৰস্ৰ জাতি ৰূপক তাল সেয়েহে, ছয়টা তালৰ (৬ + ১) চক্ৰ। ইয়াক O $|_4$ হিচাপে চিহ্নিত কৰা হয় ।

আদি তালম্— এই তালমত এটা লঘুৰ পিছত পিছত দুটা দ্ৰুতম আছে। আঠটা তালৰ এই চক্ৰ (৪ + ২ + ২)। ইয়াক $|_4$ O O হিচাপে চিহ্নিত কৰা হয় ।

© NCERT not to be republished

আমোদজনক শব্দাৱলী

কৰ্ণাটিক সঙ্গীতৰ শব্দ	হিন্দুস্তানী সঙ্গীতৰ শব্দ
ৰাগম	*ৰাগ*
আৰোহণম্	*আৰোহ*
অৱৰোহণম্	*অৱৰোহ*
গমকম	*গমক*
লয়ম্	*লয়*

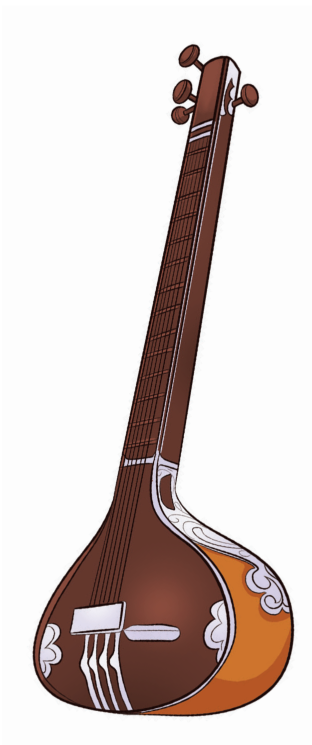

ভাৰতীয় সঙ্গীতত *ৰাগ*

ভাৰতত শাস্ত্ৰীয় সঙ্গীতৰ দুটা পৃথক শৈলী বিদ্যমান - কৰ্ণাটিক বা দক্ষিণ ভাৰতীয় শাস্ত্ৰীয় সঙ্গীত, আৰু হিন্দুস্তানী বা উত্তৰ ভাৰতীয় শাস্ত্ৰীয় সঙ্গীত। প্ৰতিটো শৈলীৰ স্বৰ আপোনাক পূৰ্ব্বৰ পৃষ্ঠাবোৰত বৰ্ণনা কৰা হৈছে। কৰ্ণাটিক সঙ্গীতত বীনা, ভায়োলিন, বাঁহী, নাদস্বৰাম, মৃদঙ্গম, ঘটম, কঞ্জীৰা আৰু মৰ্চিং (গগনা) আদি এনে ধৰণৰ বাদ্যযন্ত্ৰ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। গীত ৰচনাবোৰ সাধাৰণতে সংস্কৃত, তেলেগু, কানাড়া, মালায়ালম আৰু তামিল ভাষাত হয়। হিন্দুস্তানী সঙ্গীতত তানপুৰা, চিতাৰ, সাৰদ, সাৰঙ্গী, সন্তূৰ, তবলা আৰু পাখৱাজ আদি এনে ধৰণৰ বাদ্যযন্ত্ৰ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। গানবোৰ সাধাৰণতে হিন্দী, সংস্কৃত আৰু ব্ৰজভাষাত ৰচনা কৰা হয়।

ৰাগ আৰু তালৰ বিষয়ে বুজিবলৈ ভিডিঅ' সমূহ চোৱা ।.

ৰাগ এটা স্বৰক্ৰমৰ ওপৰত আধাৰিত। প্ৰতিটো স্বৰক্ৰমত উঠা বা (আৰোহণ) তথা নমা (অৱৰোহণ) স্বৰক্ৰম থাকে । এটি স্বৰনিৰ্মিত সোপানৰ কল্পনা কৰা! স্বৰক্ৰমৰ স্বৰবোৰ ৰাগৰ সৈতে সলনি হয় ।

স্বৰলিপিৰ ধৰণ

উচ্চ অষ্টকত স্বৰবোৰ লিখোঁতে (তাৰ সপ্তক),স্বৰবোৰৰ ওপৰত Ṡ এনেদৰে এটা বিন্দুৰ দ্বাৰা চিহ্নিত কৰা হয়। নিম্ন অষ্টক (মন্দ্ৰ সপ্তক)ৰ স্বৰসমূহ Ṇ এনেদৰে তলত এটা বিন্দুৱে চিহ্নিত কৰে। মাজৰ অষ্টক (মধ্য সপ্তক)ত থকা স্বৰসমূহ কেৱল স্বৰৰ দ্বাৰাই প্ৰতিনিধিত্ব কৰা হয় যেনে S।

ৰাগৰ জাতি

ৰাগত ব্যৱহৃত স্বৰৰ আন এক নিৰ্দিষ্ট গোটৰ বাবে ব্যৱহৃত অন্য এক আমোদজনক পৰিভাষা জানো আহা। যদি ৰাগ এটাত পাঁচটি স্বৰ থাকে ইয়াক *ঔড়ৱ জাতি* বুলি কোৱা হয় । যদি ৰাগ এটাৰ ছয়টা স্বৰ থাকে ইয়াক *ষড়ৱ জাতি* বোলা হয়। যদি ৰাগ এটিত সাতটা স্বৰ থাকে ইয়াক *সম্পূৰ্ণ জাতি* বোলা হয়।

© NCERT not to be republished

কাৰ্য্য ১: *ৰাগ ভূপ*

ৰাগা ভূপত নিম্নলিখিত স্বৰবোৰ আছে:
আৰোহ/আৰোহণঃ S R G P D Ṡ
অৱৰোহ/অৱৰোহণঃ Ṡ D P G R S

ৰাগ হংসধ্বনীৰ নিম্নলিখিত স্বৰবোৰ বিদ্যমান:
আৰোহ/আৰোহণঃ S R G P N Ṡ
অৱৰোহ/অৱৰোহণঃ Ṡ N P G R S

যদি তুমি গমক (অলঙ্কাৰ) ব্যৱহাৰ কৰি মাপঙ্ক এটি সজোৱা, কিছুমান স্বৰ পুনৰাবৃত্তি কৰা আৰু বিশেষ একোটি পংক্তি বজোৱা, ই এটি ৰাগ হৈ পৰিব পাৰে। প্ৰত্যেক ৰাগ উল্লেখনীয় স্বৰ আৰু বিশেষ বাক্যাংশৰ সৈতে অলংকৃত কৰা হয়।

সংস্কৃতত ৰাগ মানে এনে এক বস্তু যিয়ে মনক ৰঙীন কৰে। প্ৰতিটো ৰাগেই মনত কিছুমান আৱেগিক সঁহাৰি জাগ্ৰত কৰে। ইয়াক ৰস বোলা হয়।

ৰাগ আৰু সেইবোৰৰ স্বভাৱৰ বিষয়ে অধিক বুজিবলৈ ৰাগ আৰু ৰসৰ ভিডিঅ'টি চোৱা!

ভাৰতীয় শাস্ত্ৰীয় সঙ্গীতত, ৰচনাৰ অৰ্থ সঙ্গীতৰ উপাদানসমূহ যেনে সুৰ(ৰাগ), তাল (লয়), আৰু গীত কথা (যদি থাকে) আদিৰ সুসংগঠিত স্বৰূপ। ভাৰতীয় শাস্ত্ৰীয় সঙ্গীতৰ ৰচনাসমূহক হিন্দুস্তানী শাস্ত্ৰীয় সঙ্গীতত বন্দিশ বুলি আৰু কৰ্ণাটিক শাস্ত্ৰীয় সঙ্গীতত কৃতি বুলি কোৱা হয়।

কাৰ্য্য ২: ৰাগ বিলাৱলত স্বৰামালিকা এটা শিকক

এটা ৰচনাত গোৱা সৰ্গম (স্বৰ)ক স্বৰমালিকা বুলি কোৱা হয়। স্বৰমালিকাটো বিভিন্ন ৰাগ ব্যৱহাৰ কৰি ৰচনা কৰিব পাৰি। তিনতালত থকা ৰাগ বিলাৱলৰ স্বৰামালিকা শুনা।

Swaramalika

Raga: Bilawal
Tala: Teentaal
Composer: Traditional
Aroha: S R G M P D N Ṡ
Avaroha: Ṡ N D P M G R S

Sthayi

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
S	P	M	G	R	G	R	S	S	R	S	Ṇ	Ḍ	Ṇ	S	-
S	G	R	M	G	P	M	G	G	M	P	M	G	R	S	-

Antara

P	Ṡ	N	D	P	M	P	D	N	-	Ṡ	-	Ṙ	Ṙ	Ṡ	Ṡ
Ṡ	Ṙ	Ġ	Ṙ	Ṡ	N	D	P	Ṡ	N	D	P	M	G	R	S

not to be republished © NCERT

আমোদজনক **শব্দ**

> ৰাগ য়মনৰ প্ৰধান ভাৱ হৈছে শৃঙ্গাৰ বা প্ৰেম। এই ৰাগত বহুতো জনপ্ৰিয় চলচ্চিত্ৰ গীত ৰচনা কৰা হৈছে। চেষ্টা কৰা আৰু এই ৰাগৰ ওপৰত আধাৰিত কিছুমান জনপ্ৰিয় গান বিচাৰি উলিওৱা। সেইবোৰ শিকা আৰু গোৱা।

কাৰ্য্য ৩: ৰাগ য়মনত এটি বন্দিশ শিকা

ৰাগ য়মনত এটা বন্দিশ শিকিবলৈ এই ভিডিঅ'টো চোৱা।

ৰাগ য়মনত আৰোহ বা উঠন স্বৰ হৈছে, N R G Ḿ D N Ṡ।
ৰাগ য়মনত অৱৰোহণ বা অৱতৰণ স্বৰ হৈছে, N R G Ḿ D N Ṡ।

মন কৰিবা যে তুমি আগতে গোৱা সাধাৰণ Mতকৈ এইটো M উচ্চতৰ। এটা স্বৰৰ এই সৰু পৰিৱৰ্তনে গানটোৰ ভাৱ সলনি কৰে!

গীতটোত ভগৱান কৃষ্ণই বাঁহী বজোৱা আৰু সেই সুৰত বৃন্দাবনৰ গোপিকা সকলৰ নৃত্য বৰ্ণনা কৰা হৈছে।

ৰাগ য়মন
ছোটা খয়াল – কান্হা বাঁহী

স্থায়ী
আজ বজায়ী কানহা বান্সুৰি
মোহ লাই সাগাৰী ব্ৰিজ নাৰী প্যাৰী

অন্তৰা
বৃন্দাবন কি কুঞ্জা গলিন মেই
চঙ্গ ব্ৰিখভান দুলাৰী প্যাৰী

তিন তাল বিপৰীতে

স্থায়ী

1 X	2	3	4	5 2	6	7	8	9 0	10	11	12	13 3	14	15	16
						P Aa	PḾ ja	GR Ba	SṆ ja	Ḍ ii	Ṇ Ka	R nha	GḾ Ban	P -	Ḿ su
P ri	- -	R -	R -	G -	- -	P Aa	PḾ ja	G Ba	R ja	S ii	Ṇ Ka	R nha	GḾ Ban	P -	Ḿ su
P ri	- -	R -	R -	G -	P Mo	Ḿ ha	D la	P yi	- -	Ḿ Sa	Ḿ ga	G ri	- -	PḾ Bri	GR ja
R Naa	G -	R ri	S Pya	- -	S ri										

অন্তৰা

1 X	2	3	4	5 2	6	7	8	9 0	10	11	12	13 3	14	15	16
								- -	P Brin	-Ṡ -da	Ṡ -	Ṡ va	Ṡ na	Ṡ ki	- -
- -	ND Kun	N ja	Ṙ Ga	N li	ND na	P mei	- -	- -	Ḿ- Brin	DN da	Ṡ -	Ṡ va	Ṡ na	Ṡ ki	- -
- -	ND kun	N ja	Ṙ Ga	N li	ND na	P mei	- -	- -	Ḿ San	D ga	Ḿ Li	DN ye	ṘN - -	N Bri	ND kha
P bha	- -	R na	R Du	RG la-	PR ri	P Aa	PḾ ja								

© NCERT not to be republished

তুমি জানানে

পণ্ডিত বিষ্ণু নাৰায়ণ ভাটখাণ্ডেই হিন্দুস্তানী শাস্ত্ৰীয় সংগীতত স্বৰলিপি প্ৰণালী বিকশিত কৰিছিল। তেওঁ পেছাত এজন উকীল আছিল তথা তেওঁৰ স্মৃতিৱান আৰু বুদ্ধিমান আছিল। তেওঁ সংগীতজ্ঞসকলক সাক্ষাত কৰিবলৈ আৰু তেওঁলোকৰ পৰা ৰচনা সংগ্ৰহ কৰিবলৈ গোটেই দেশ ভ্ৰমণ কৰিছিল। বহুতো অভাৱ-অনাতন থকা স্বত্বেও, তেওঁ বিভিন্ন ৰচনা সংগ্ৰহ কৰিছিল আৰু তেওঁৰ দ্বাৰা বিকশিত স্বৰলিপি অনুসৰি তেখেতৰ *ক্ৰমিক পুস্তক মালিকাত* (ছয় টা অংশযুক্ত) নথিভুক্ত কৰিছিল।

ৰাগ য়মনৰ গুৰুত এটি বন্দিশ শিকা (*ক্ৰমিক পুস্তক মালিকা—* প্ৰথম অংশ)

স্থায়ী

গুৰু বিন কৈছে গুণ গায়ে,
গুৰু না মানে তো গুণ নাহি আয়ে
গুনিয়ন মে ৰে গুনী কাহাৰে

অন্তৰা

মানে তো ৰিঝাৰে সবকো চৰণ
গাহে সাদিকন কে জব আৰে
অচপল তাল সুৰ

তাল – তিন তাল

*S এ শব্দ এটিৰ সম্প্ৰসাৰণক বুজায়।
*- এ হিন্দুস্তানী সংগীতৰ স্বৰলিপি প্ৰণালীত স্বৰ এটাৰ সম্প্ৰসাৰণক বুজায় ।

স্থায়ী

Dha dhin dhin dha	Dha dhin dhin dha	Dha tin tin taa	Ta dhin dhin dha
		P P N D Gu ru bi na	P D P - Kai - Se -
Ḿ R Ḿ Ḿ Gu na gaa -	P - - - Ye - - -	P N D P Gu ru naa maa	- Ḿ G R - ne to -
G R GḾP R Gu n naa hee	S R S - Aa - ye -	S S R R Gu nee ya n	G Ḿ Ḿ - mey - vey -
P P - N Gu ni - ka	Ḿ D P - Ha - ve -		

অন্তৰা

		P - P Ḿ Maa - ne -	G - R - To - Ri -
G P Ṡ D Jha - vey -	Ṡ Ṡ Ṡ Ṡ Sa ba ko -	Ṡ Ṡ Ġ Ṙ Ch r n Ga	Ṡ Ṙ Ṡ - hey - Saa -
N D Ṡ Ṡ di - ka na	N N Ḿ P Ke - Ja b	P G P - Aa - ve -	G R S S A ch pa l
SR GG PD NṠ Ta - - la	ND PḾ GR SS - - - sur		

© NCERT not to be republished

কৰ্ণাটিক সঙ্গীতৰ ত্ৰিমূৰ্তি

ত্যাগৰাজ, মুথুস্বামী দীক্ষিতৰ তথা শ্যামা শাস্ত্ৰী কৰ্ণাটিক সংগীতৰ ত্ৰিমূৰ্তি বুলি জনা যায়। তেওঁলোকক কৰ্ণাটিক সংগীতৰ মূৰ্ধণ্য ৰচয়িতা বুলি গণ্য কৰা হয়। ত্যাগৰাজৰ *মুদ্ৰা* (স্বাক্ষৰিক পদ) আছিল ত্যাগৰাজ, মুথুস্বামী দীক্ষিতৰৰ *গুৰুগুহ* আৰু শ্যামা শাস্ত্ৰীৰ আছিল *শ্যাম কৃষ্ণ* । ত্যাগৰাজৰ সৰহভাগ গীত প্ৰভুৰামৰ প্ৰশংসাত ৰচিত। মুথুস্বামী দীক্ষিতৰ সংস্কৃতৰ এজন পণ্ডিত আছিল আৰু তেওঁৰ *কৃতিত* সকলো দেৱতাৰ স্তুতি গীত গাইছিল। শ্যামা শাস্ত্ৰীয়ে কামাক্ষী দেৱী বিষয়ক পাণ্ডিত্যপূৰ্ণ গীত ৰচনা কৰিছিল।

কাৰ্য্য ৪: *ৰাগম কল্যাণীত এটি গীতম* শিকা

ৰাগম কল্যাণীৰ *গীতমৰ* স্বৰ আৰু সাহিত্য (গীত) শিকিবলৈ অডিঅ' শুনা। গীতম কৰ্ণাটিক শাস্ত্ৰীয় সংগীতৰ ঈশ্বৰ বা দেৱীৰ প্ৰশংসাত ৰচিত এক ৰচনা। এই গীতমটি ৰাগম কল্যাণীত ৰচিত আৰু ইয়াৰ বাবে *ত্ৰিপুট তালত* নিৰ্ধাৰিত। *ত্ৰিপুট তাল* ৩+২+২ হিচাপে বিভক্ত এটা সপ্তাঘাতযুক্ত ছন্দময় চক্ৰ। কল্যাণীত স্বৰসমূহ Mৰ বাহিৰে শংকৰাভৰণমৰ স্বৰৰ দৰে একেই। কল্যাণীৰ M উচ্চতৰ।

গীত

কমলজদল
বিমল সুনয়ন
কৰিৱৰদ কৰুণাম্বুধে
কৰুণ শৰদে কমলাকান্ত
কেশী নৰকাসুৰবিভেদন
ৱৰদ ৱেলাপুৰ সুৰোত্তম
কৰুণ শৰদে কমলাকান্ত

এই গীতটো বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ ৰক্ষক ভগৱান শ্ৰীবিষ্ণুৰ বিষয়ে।

কমলজলদল

ৰাগমঃ কল্যাণী
তালঃ ত্ৰিপূট
ৰচকঃ পূৰ্ণানন্দদাস

আৰোহণমঃ S R_2 G_3 M_2 P D_2 N_3 Ṡ
অৱৰোহণমঃ Ṡ N_3 D_2 P M_2 G_3 R_2 S

Ṡ Ka	Ṡ ma	Ṡ la	N jaa	D	N da	Ṡ la
N Vi	D ma	P la	D Su	P na	M ya	P na
G Ka	M ri	P va	P ra	D da	D Ka	N ru
D naam	P	M bu	P dhe	G	R	S
Ḍ Ka	Ṇ ru	Ḍ na	G Sha	R ra	G dhe	,
M Ka	P ma	,	M laa	G	R	S
R kaan	,	,	S ta	,	S	,
G Ke	M	P shi	M Na	P ra	D kaa	P
N su	D ra	P Vi	D bhe	P	M da	P na
G Va	M ra	P da	P Ve	D	D laa	N
D pu	P ra	M Su	P ro	G	R tta	S ma
Ḍ Ka	Ṇ ru	Ḍ na	G Sha	R ra	G dhe	,
M Ka	P ma	,	M laa	G	R	S
R kaan	,	,	S ta	,	S	,

এই গীতটোৱে তেওঁৰ কৰুণা আৰু মহানতা বৰ্ণনা কৰিছে।

© NCERT not to be republished

গায়ন কৌশল

গমক হৈছে এক বিশেষ সজ্জা যাক সংগীতজ্ঞসকলে তেওঁলোকৰ সংগীতক অধিক সুন্দৰ আৰু অভিব্যক্তিপূৰ্ণ কৰি তুলিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰে। ইয়াত স্বৰমানটোৰ স্বৰ দোলনকৰি ভিন্ন আকাৰ দিয়া হয় বা পৰৱৰ্তী স্বৰলৈ গ্লাইডিং কৰা।

ৰাগম কল্যাণীত কিছুমান কণ্ঠস্বৰৰ ব্যায়াম আছে। সেইবোৰ শুনা আৰু অনুশীলন কৰা।

1.

Ṡ	N	D	P	M	G	R	S
S	,	,	,	S	,	,	,
G	R	S	Ṇ	S	R	G	M
S	R	G	M	P	D	N	Ṡ

2.

Ṡ	N	D	P	M	G	R	S
S	,	,	,	S	,	,	,
G	R	S	Ṇ	S	S	Ṇ	S
S	Ṇ	S	R	G	M	P	M
G	R	S	Ṇ	S	R	G	M
S	R	G	M	P	D	N	Ṡ

3.

Ṡ	N	D	P	M	G	R	S
S	,	,	,	S	,	,	,
G	R	S	Ṇ	Ḍ	Ṇ	S	Ṇ
S	Ṇ	S	R	G	M	P	M
G	R	S	Ṇ	S	S	Ṇ	S
S	Ṇ	S	R	G	M	P	M
G	R	S	Ṇ	S	R	G	M
S	R	G	M	P	D	N	Ṡ

4.

Ṡ	N	D	P	M	G	R	S
S	,	,	,	S	,	,	,
G	R	S	Ṇ	Ḍ	P̣	Ḍ	Ṇ
S	Ṇ	S	R	G	M	P	M
G	R	S	Ṇ	Ḍ	Ṇ	S	Ṇ
S	Ṇ	S	R	G	M	P	M
G	R	S	Ṇ	S	S	Ṇ	S
S	Ṇ	S	R	G	M	P	M
G	R	S	Ṇ	S	R	G	M
S	R	G	M	P	D	N	Ṡ

© NCERT not to be republished